

НА РОЗДОРІЖЖІ КОНТЕКСТІВ: ПРО ДОСВІД ПРЕЗЕНТАЦІЇ У США ТА ФРАНЦІЇ УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Цілком закономірною реакцією на російське повномасштабне вторгнення стало зростання уваги іноземних дослідників до України, зокрема до усної історії російсько-української війни. За останні два з половиною роки у програмах різноманітних закордонних конференцій, круглих столів, воркшопів, тренінгів тощо майже обов'язково є окремі секції й панелі, проблематика яких присвячена Україні. Часто їх ініціюють українські історики, котрі виїхали у 2022 р. за кордон і продовжують займатися українознавчими студіями, дослідники з української діаспори або інституції чи особи, зацікавлені певною мірою «екзотичним досвідом» проведення усноісторичних досліджень в умовах війни.

У цьому контексті варті уваги два наукові заходи, що відбулись восени 2024 р. в Європі та США і були присвячені обговоренню різних аспектів фіксації, збереження, оприлюднення й інтерпретації усної історії російсько-української війни.

У 58-й щорічній зустрічі Американської асоціації усної історії «Oral History: Bridging Past, Present, & Future», яка проходила 30 жовтня — 2 листопада 2024 р. у м. Цинциннаті (Огайо, США), взяли участь 335 доповідачів і 9 запрошених спікерів¹. Серед них дослідники, викладачі, митці, журналісти, громадські та культурні діячі, військовики, правозахисники, працівники кіно- й радіоіндустрії, фахівці з бібліотечної справи зі Сполученого Королівства, Грузії, Ізраїлю, Індії, Індонезії, Італії, Канади, Ліберії, ОАЕ, ПАР, Сінгапуру, США, Тринідаду і Тобаго,

¹ Програму заходу див.: URL: <https://oralhistory.org/2024/10/04/2024-oha-annual-meeting-final-program-now-available/>

Цитування: Маховська С. На роздоріжжі контекстів: про досвід презентації у США та Франції усноісторичних досліджень російсько-української війни. *Український історичний журнал*. 2025. № 1 (580). С. 273—277. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.01.273>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

України, Франції. Всі вони є водночас творцями джерельної бази усної історії різних країн світу та її активними користувачами.

Серед тем цієї зустрічі, які викликали особливий дослідницький інтерес, можна виділити такі: залучення спільноти глухих до формування архівів усноісторичних інтерв'ю; поглиблення теоретичних і практичних знань про соціальну й культурну історію афроамериканської спільноти завдяки створенню інтерактивного цифрового архіву усної історії темношкірих; аналіз інтерв'ю палестинських іммігрантів задля кращого розуміння їх ідентичності та поведінкових моделей у контексті поточних подій між Палестиною й Ізраїлем; відмінності в підходах до транскрибування усноісторичних інтерв'ю; індексування усної історії, а саме створення перехресних посилань на певні сюжети в медіадокументах, опис вмісту записів «природною мовою», режимів їх перегляду та дослідження; використання подкастів, розроблених за матеріалами архівів усної історії, з метою їх удоступнення для громадськості; польова робота з дітьми й підлітками; гендер і сексуальність в усноісторичних дослідженнях; особливості використання усноісторичних джерел у військовій справі; усна історія в умовах дистанційних досліджень; робота зі свідками травматичних подій, таких як війна, геноцид, окупація, терористичні акти, вбивства, зґвалтування тощо.

Окремо слід згадати презентацію *Крістофера Пандзи* з Колумбійського центру досліджень усної історії «Curating with Data and AI»² щодо інструментів штучного інтелекту, які можуть допомогти історикам у створенні, впорядкуванні, дослідженні та аналізі різноманітних усноісторичних колекцій.

Українській проблематиці були присвячені круглий стіл «Recording the Stories of Russo-Ukrainian War: Challenges, Risks, and Methodological Approaches» і панель «Understanding the Diversity of War Experiences: Case of Ukraine», ініційовані представницями Української асоціації усної історії, зокрема її співголовою Н. Ханенко-Фрізен (Альбертський університет, Канада) та членкинями С. Маховською (Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф; Інститут історії України НАН України), В. Нестеренко (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна), Н. Отріщенко (Центр міської історії у Львові), Ю. Скубицькою (Принстонський університет, США). Завдяки всебічному сприянню Канадського інституту українських студій та Американської асоціації усної історії учасниці отримали можливість поділитися досвідом усноісторичних досліджень в умовах російсько-української війни, зосередивши увагу аудиторії на необхідності зміни оптик у західних дискурсах про Україну.

Приємно вразила увага істориків із різних куточків світу до заявленої проблематики. У ході обговорення тем доповідей стало зрозуміло, що специфіка фіксації усних історій про війну Росії проти України виразно відгукується колегам, які працюють із подібними досвідами, спричиненими російською агресією в інших країнах, а отже потребують залучення до діалогу чи навіть дискусії. Ідеться про дослідження *Ії Шаламберідзе* (Фонд «ТАСО») й *Тіни Цомає* (Грузинський інститут громадських справ) «Femicide in the Conflict Zone: Unveiling Untold

² Про результати проекту К. Пандзи див. докл.: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nAp5aOxQIss>

Stories of Women's Resilience and Struggle in Abkhazia». Цей проект є потужною платформою для жінок, які діляться власними спогадами, історіями своїх подруг, матерів, тіток і сестер, котрі зазнали насильства під час війни в Абхазії. Він функціонує з 2007 р., і тривалий час жінки мали серйозні труднощі з проговоренням пережитого досвіду, однак після повномасштабного вторгнення Росії в Україну кількість охочих поділитися спогадами суттєво зросла, тож сьогодні проект активно поповнюється новими інтерв'ю.

Під час роботи панелі *Світлана Маховська* презентувала досвід усної історичного проекту «Гуманітарні аспекти російсько-української війни: історико-культурні візії та сучасні стратегії виживання», у рамках якого з травня 2022 р. здійснюється фіксація спогадів очевидців російської окупації на Чернігівщині та Київщині. Готуючись говорити про дослідження на деокупованих територіях перед новою аудиторією, слід щоразу думати про контексти, у межах яких Україну можуть сприймати слухачі. Від відстані, на якій вони перебувають, часто залежить оптика уявлень про нашу країну загалом та про реалії російсько-української війни. Запитання, які пролунали, з одного боку, підтвердили неабиякий професійний інтерес іноземних колег до вивчення незавершеної історичної події, а з іншого — увиразнили етичні аспекти роботи з травмою та проблематику пам'ятотворення. До обговорення етики досліджень «по гарячих слідах» долучилася, зокрема, директорка Колумбійського центру досліджень усної історії *Мері Маршалл Кларк*, яка керувала низкою проектів про наслідки теракту 11 вересня 2001 р. Зрозуміло, що методики фіксації усної історії з таким рівнем травматичності українськими та американськими дослідниками здебільшого збігаються, однак відчувається різниця у сприйнятті історико-культурних контекстів, специфіки інструментарію, необхідного для роботи з минулим і теперішнім.

Це можна пояснити тим фактом, що довгий час західна академічна спільнота функціонувала у відмінному від українського форматі продукування, оцінки, перерозподілу та споживання наукового знання. Як слушно зазначає директорка Канадського інституту українських студій, професорка Альбертського університету Н. Ханенко-Фрізен, спираючись на власний багаторічний досвід досліджень як в Україні, так і за її межами, поле української науки й наукове середовище за кордоном до російського вторгнення позначалися «різними модальностями дослідницької поведінки». Кожна з цих модальностей характеризувалася відмінними формами організації праці, епістемологічними традиціями, завданнями досліджень, системою рецензування та етичними протоколами [1]. Ці відмінності й досі легко зчитуються, коли українські дослідники презентують свої напрацювання за кордоном.

Одним із потужних майданчиків для занурення в контекст та оновлення дослідницького інструментарію є спільні проекти, під час яких з'являється можливість проаналізувати і спробувати зрозуміти погляд на одну й ту саму проблему як дослідників-інсайдерів, так і дослідників-аутсайдерів. Яскравим прикладом такої співпраці стали напрацювання американських студентів Вест-Честерського університету, які під керівництвом своєї викладачки *Яннекен Смукер* організували панель «Cultural Conflict: Cultural Resistance in Brazil and Ukraine», де презентували матеріали власних дослідницьких ініціатив. Так, *Томас Вуд* оприлюднив

результати аналізу інтерв'ю зі студентами українських університетів, метою яких було дослідження різних форм культурного спротиву молоді в Україні. *Скайлар Пейнтер* фіксувала спогади українських жінок про їхній досвід опору як під час російсько-української війни, так і за радянської влади. *Вібке Мерер* зосередила свою дослідницьку увагу на освітніх викликах, з якими стикаються українські студенти в Україні та Німеччині. Приклад цієї панелі виявився надзвичайно цікавим, адже молоді дослідники завдяки довірливому контакту та відкритій співпраці зі своїми респондентами з України змогли зчитати внутрішні контексти українського спротиву, а найголовніше — дійти цілком об'єктивних висновків, що не завжди є легким завданням навіть для «дорослих» дослідників.

Ще одним заходом листопада 2024 р. стала міжнародна конференція «Wartime Occupations in Europe 20th — 21st centuries: Socio-Historical Perspectives», організована дослідницьким альянсом «Війна та суспільство у Центральній та Східній Європі (XX—XXI ст.)» (EURETES), який об'єднує CERCEC-EHESS, Карлів університет у Празі та львівський Центр міської історії. Участь у цьому заході, який тривав 6—8 листопада, взяли 32 фахівці з Австрії, Бельгії, Сполученого Королівства, Нідерландів, Німеччини, України, Франції, Чехії. Метою зустрічі було вивчення технологій дослідження та концептуалізації соціального досвіду окупації після 1945 р. шляхом міждисциплінарної дискусії між істориками, соціологами й фольклористами, які працюють з різними окупаціями в усіх регіонах Європи.

Розпочалася зустріч ключовою лекцією професорки Вуппертальського університету *Тат'яни Тенсмаєр* «In How it Impacted upon Societies and Individuals during World War II», яка була присвячена різним аспектам німецької окупації часів Другої світової війни, а також її впливу на суспільство й поведінку людей.

Завдяки всебічній підтримці CERCEC-EHESS, бездоганній організації французьких колежанок Юлії Шукан і Маші Церович, а також сприянню Французького посольства в Києві до конференції змогли долучитися чимало українських дослідників і дослідниць, котрі працюють як в Україні, так і за її межами. Серед них М. Гоманюк (Херсонський державний університет), О. Кузьменко (Інститут народознавства НАН України), С. Маховська (Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф; Інститут історії України НАН України), О. Міхеєва (Український католицький університет), В. Науменко (Відкритий університет у Гагені, Німеччина), Л. Сорока (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна), А. Харченко (Харківський національний університет мистецтв ім. І.П. Котляревського).

Зрозуміло, що тема окупації під час різних світових воєн для закордонних дослідників давно не є новою, проте проблематика попередніх окупаційних досвідів суттєво актуалізується через нові виклики, з якими сьогодні стикається Україна. Серед дискусійних тем опинилися певна двозначність усноісторичних свідчень та питання їх майбутньої верифікації. Висловлювалися міркування щодо категорії тимчасовості, опозицій «колективне — індивідуальне», «чутки — факти». Увагу аудиторії привернули дослідження мови різних усноісторичних джерел, специфіка проживання українцями стану горювання після втрати близьких, а також етичні протоколи інтерв'ювання жертв насилля.

Варта уваги етика комунікації закордонних дослідників щодо тем, які є частиною особистого травматичного досвіду науковців з України. До прикладу, висловлюючи свій професійний захват від щоденників, які респонденти з Чернігівщини вели впродовж 36 днів російської окупації, джерелознавець із Бельгії *Еммануель Дебрюйне* кілька разів перепросив за свою надмірну зацікавленість та емоційність, усвідомлюючи, що говорить про «свіжу» травму українців. Натомість у перебігу двох конференцій було помітно, як дехто з іноземних колег не відчуває різниці між категоріями «жертва» й «загрожена особа», що виразно транслюється як щодо українців загалом, так і щодо дослідників з України зокрема. І це цілком зрозуміло, адже перебуваючи ззовні, на війну зазвичай дивляться очима спостерігача, а не того, хто проживає її зсередини. Натомість персональний досвід спілкування з респондентами авторки цих рядків свідчить про те, що вони здебільшого не позиціонують себе жертвами, як, власне, і більшість українських дослідників, котрі живуть і працюють в умовах війни. Як слушно зазначила соціологиня Н. Отріщенко, простір війни — це загрожений простір, простір небезпеки, який можна окреслити фізичними кордонами країни, її територією, однак цей простір сповнений людьми [2, с. 18].

Отже, маємо зазначити, що аутсайдерська та інсайдерська дослідницькі оптики вивчення як України, так й усної історії російсько-української війни продовжують залишатися на роздоріжжі контекстів, у які залучений кожний окремих дослідник. Однак попри розбіжності у сприйнятті та потрактуванні різних етапів усної історичних студій в умовах війни, що триває, дуже цінним є професійний діалог і фахова дискусія, коли навіть протилежні думки стають приводом для розвитку та переосмислення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Khanenko-Frizen, N., Skubyt'ska, Yu. Istoryky i viina: (usna) istoriia, istorychna polityka i dekolonizatsiia shhidnoievropeiskyykh studii. *Ukraina moderna*. 12.11.2024. URL: <https://uamoderna.com/war/istoryky-i-vijna-usna-istoriya-istorychna-polityka-i-dekolonizaciya-shidnoyevropejskykh-studij> [in Ukrainian].
[Ханенко-Фрізен Н., Скубицька Ю. Історики і війна: (усна) історія, історична політика і деколонізація східноєвропейських студій. *Україна модерна*. 12.11.2024. URL: <https://uamoderna.com/war/istoryky-i-vijna-usna-istoriya-istorychna-polityka-i-dekolonizaciya-shidnoyevropejskykh-studij/> (дата звернення: 21.11.2024)].
2. Otrishchenko, N. (Ed.) Rozmovy z tymy, khto pytaie pro viinu. Lviv, 2024 [in Ukrainian].
[Розмови з тими, хто питає про війну. За ред. Н. Отріщенко. Львів: Центр міської історії, 2024. 180 с.].

Надійшла / Received 28.11.2024

Світлана МАХОВСЬКА

Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф;
Інститут історії України НАН України (Київ, Україна)

Svitlana MAKHOVSKA

State Scientific Center for Protection of Cultural Heritage against Technogenic Disasters;
Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)